

ابزار دیرینه سنگی ساخته شده از قلوه سنگ

به دست آمده از خراسان*

نوشته: ع. آریائی و اک. تی بو
برگردان: آ. همپارتیان (مهرکیان)

پیشگفتار:

داده‌های ناچیز باستان‌شناختی دیرینه سنگی ایران و کمبود آگاهی‌ها از سه جایگاه دیرینه (بنگرید به نمای شماره ۱) در لدیزیان بلوچستان^۱، (بنگرید به نمای شماره ۲)، پل باریک هلیان^۲ (بنگرید به نمای شماره ۳) و کشف رود خراسان^۳ مرا بر آن داشت تا دست کم گزارش یافته‌های آبرفتی کشف رود را که از دیدگاه زمین‌شناختی نوشته شده است به زبان پارسی برگردانم. باشد تا با برگردان گزارشات دیگر جایگاه‌های مورد اشاره، زمینه نقد علمی مقاله‌ها و بررسی دقت ادعاهای کاشفان و تاریخگذاری ۸۰۰/۱۰۰۰ ساله آنها برای شیفنگان پژوهش‌های دیرین‌شناسی این سرزمین پهناور فراهم آید و ره گشای فعالیت‌های پژوهشی در آن راستا گردد.

یادآوری می‌کند: کلود تی بو از آزمایشگاه زمین‌شناسی - کوارترنری و پیش از تاریخ مربوط به مرکز ملی تحقیقات علمی فرانسه CNRS و علی آریایی از گروه زمین‌شناسی دانشکده علوم دانشگاه مشهد در سال ۱۹۷۴ نخستین دست‌ابزارهای ساخته شده از قلوه سنگ‌های رودخانه‌ای از جنس کوارتر را در سطح آبرفتی و دیرینه حوضه کشف رود خراسان ایران کشف کردند^۴. در دومین فصل بررسی زمین‌شناختی خود در پائیز سال بعد^۵ انبوهی از ابزارهای با تراشهای ابتدایی، (ساتورها و ساتور ابزارها، ابزارهایی از تراشهای ابتدایی، تراشه‌ها و سنگ‌های مادرادر بالاترین سطوح آبرفتی درشت دانه، رود که به زعم آنان مربوط به دوره پله ایستوسین است بدست آوردند که در این گزارش بدان پرداخته‌اند.

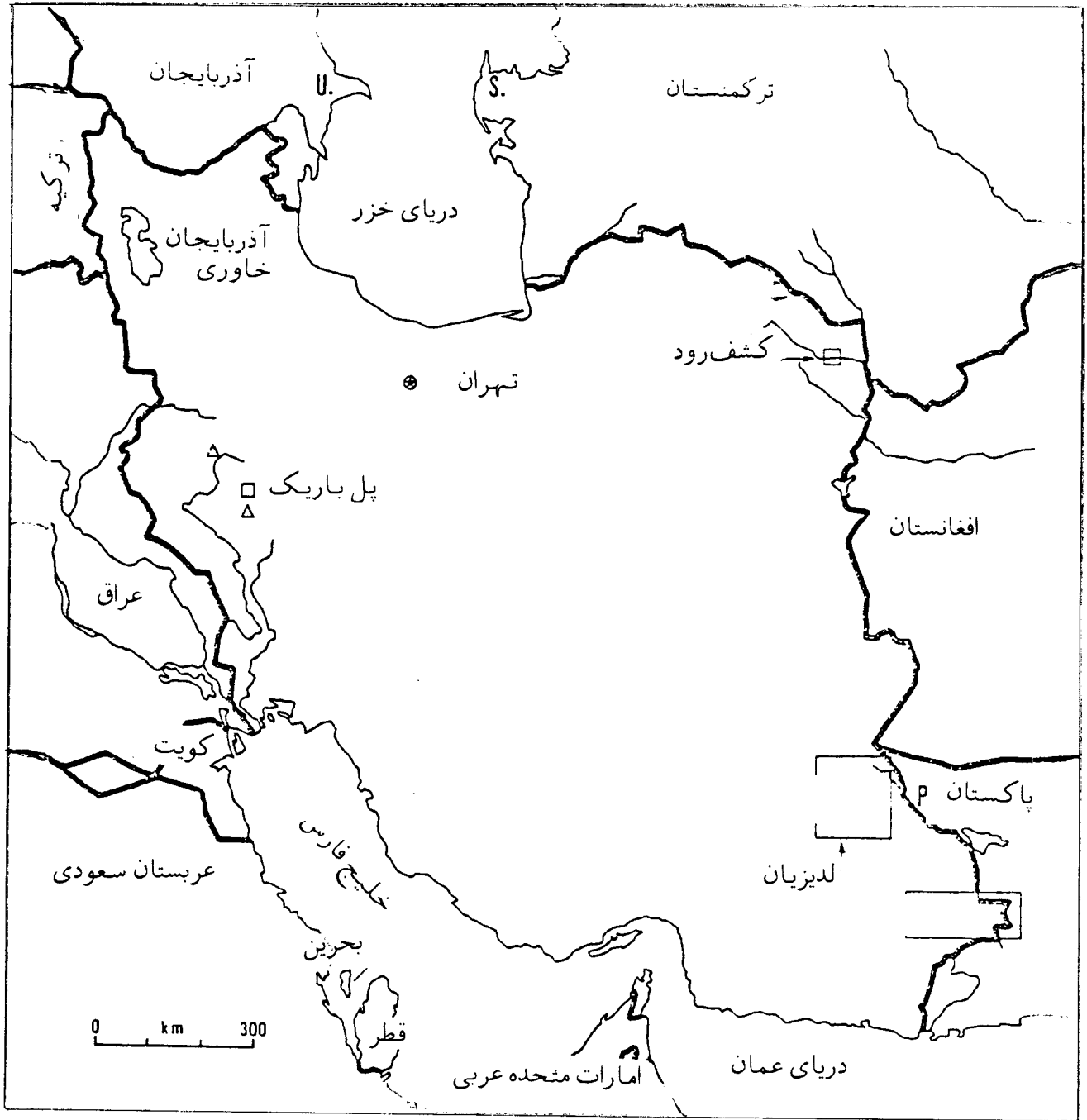
آنان در نخستین گزارش تنها به کشف خود اشاره کرده بودند و بر داده‌های زمین‌شناختی منطقه‌ای به ویژه در لایه‌های بالایی آبرفت‌ها یا توده‌های فرسایشی پیدا شده اشاره نکرده بودند.

با توجه به شباهت ظاهری یافته‌ها با آثار الدوای جدید که با نوع موسترتین اختلاف دارند و عده کمی از پژوهشگران با نظریه نویسندگان این مقاله هم‌رأی هستند به عبارت دیگر در تاریخ‌گذاری آنان جای تردید وجود دارد اصالت برخی از یافته‌ها نیز مورد تردید است امیداست برگردان این مقاله به بحث در مورد دیرینه سنگی ایران دامن بزند.

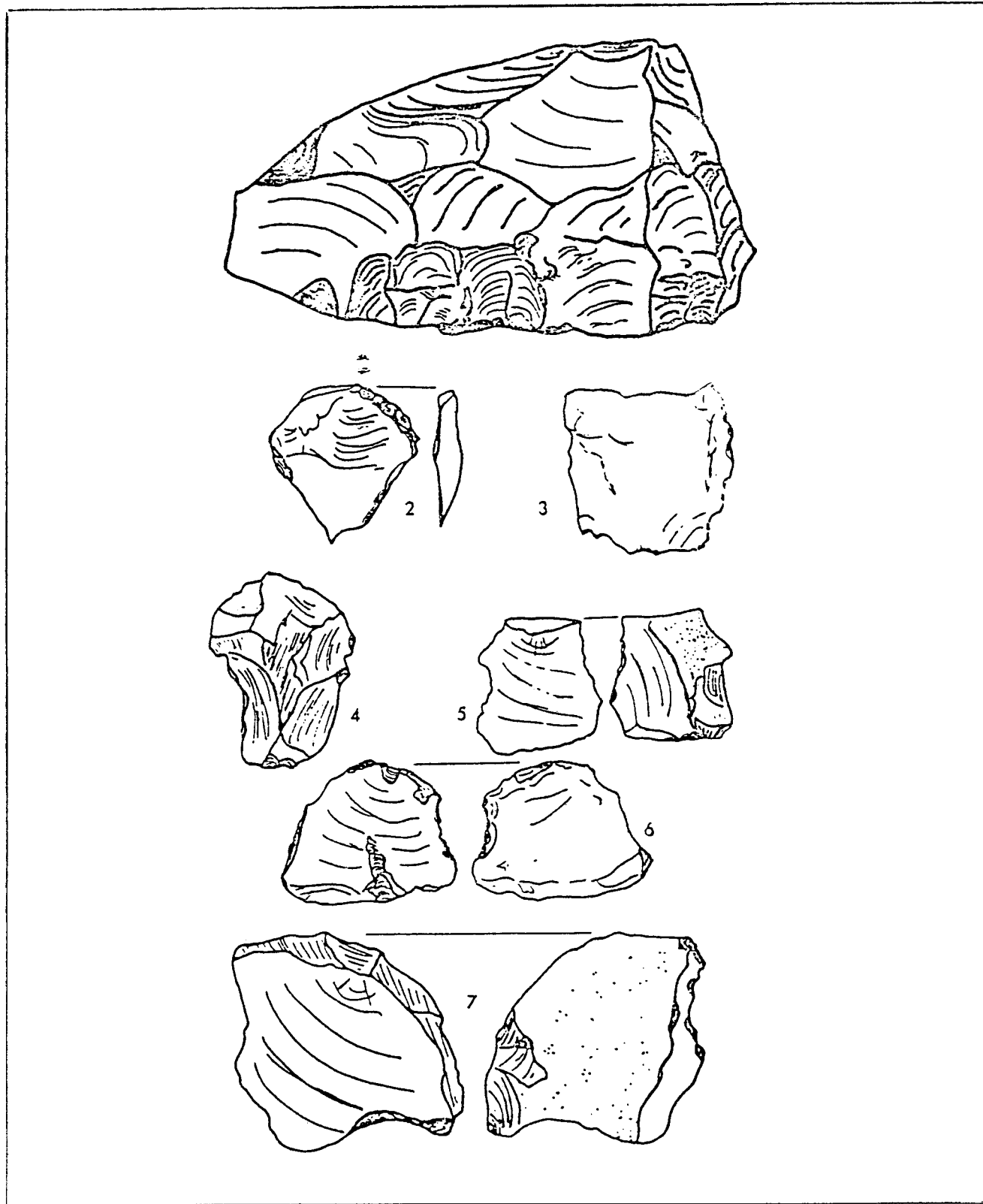
مطالعه کتاب ارزشمند فیلیپ اسمیت کانادایی: «باستان‌شناسی دیرینه سنگی در ایران»^۶ به خوانندگان علاقمند

توصیه می‌شود^۷.

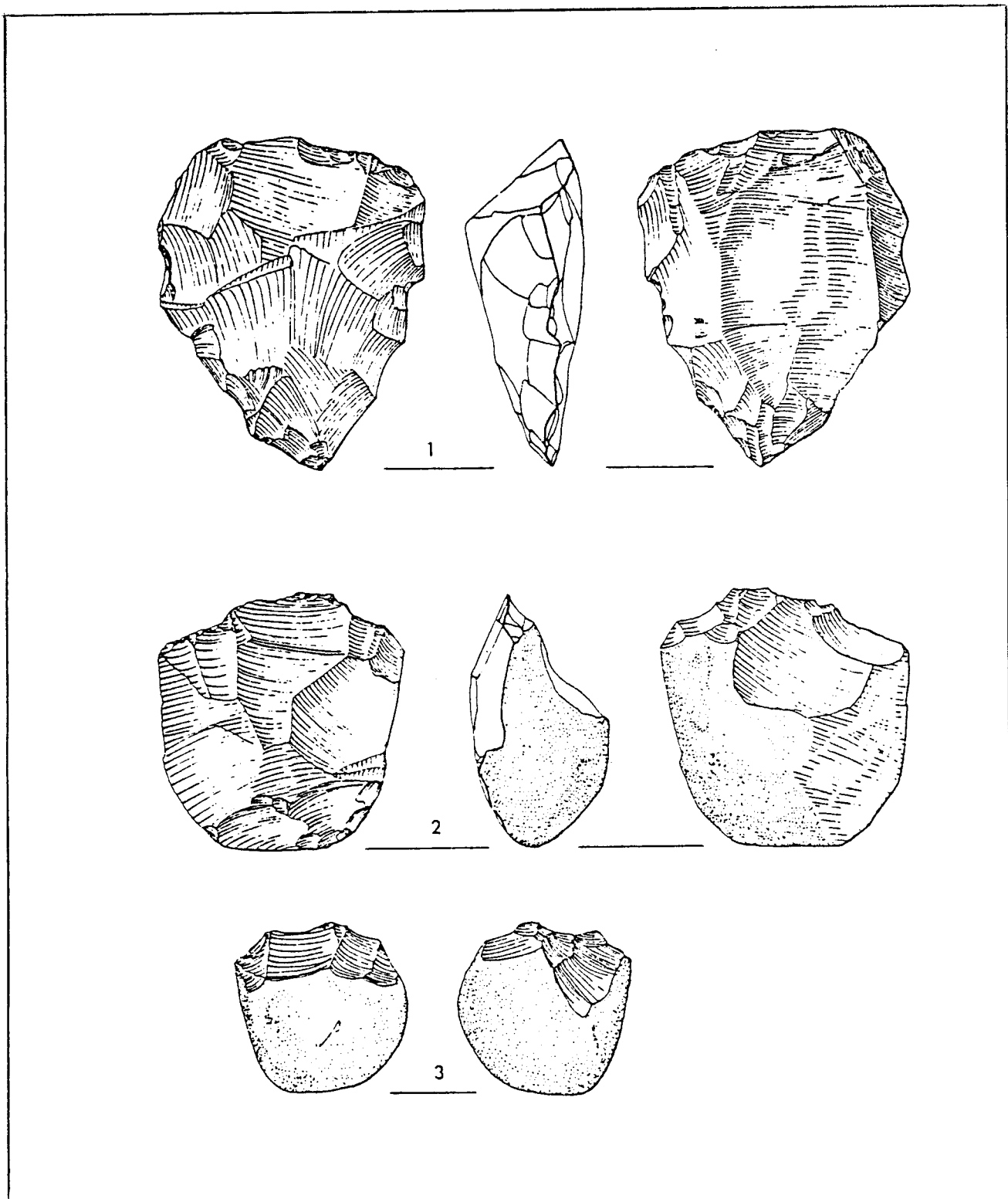
آ. همپارتیان (مهرکیان)

نمای شماره ۱، جایگاههای دیرینه سنگی ایران

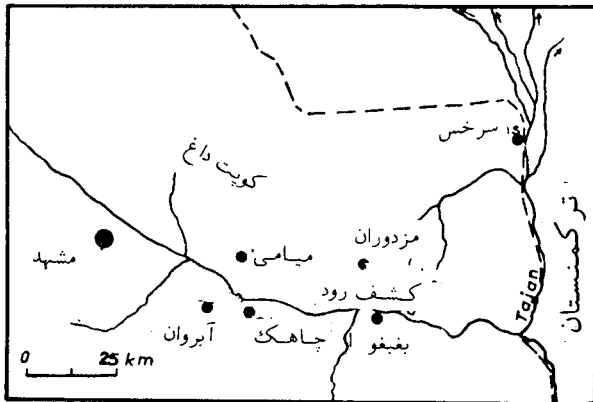
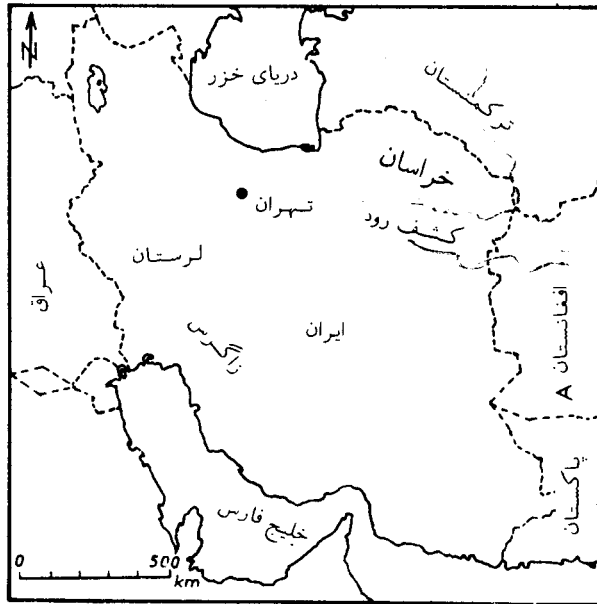

نمای شماره ۲، ابزارهای دیرینه‌سنگی (لدیزیان) در سرحد بلوچستان

نمای شماره ۳، ابزارهای آشولین از جایگاه دیرینه سنگی پل باریک در دره هلیلان لرستان

زمین ریخت‌شناسی همگانی حوضه کشف رود

نماهای شماره ۴ و ۵: موقعیت کشف رود خراسان و آبادیهای حوضه رودخانه کشف رود

طولانی زمین شناسی را که به دیده ما پله ایستوسین زیرین^{۱۲} می‌باشد باز می‌شناسیم.

شمای زمین ریخت‌شناسی همگانی حوضه کشف رود که می‌توان آنرا نه تنها در دره اصلی رود بلکه در همه

کشف رود، رودخانه‌ای فصلی است که در شمال باختری مشهد رو به جنوب خاوری جریان دارد (نماهای شماره ۴ و ۵) و دشت تقریباً بکری را آبیاری می‌کند؛ در پائین دست مشهد وارد بازمانده‌های آبرفتی منسوب به دوره پله ایستوسین^{۱۱} می‌شود و تدریجاً از باختر به خاور روان شده و با رود تجن که رودخانه مرزی ایران و ترکمنستان است در هم آمیخته و سرانجام در استپ‌های قراقوم در شمال آن سرزمین فرو می‌رود.

قسمت پائینی حوضه کشف رود را سدی کوهستانی متشکل از کوه‌های ژوراسیک^{۱۰} (جوان) کویت داغ در شمال با بلندای بیش از ۳۰۰۰ متر و کوه‌های وسیعی از نوع آتشفشانی و دگرذیسی که با برجستگی‌هایی به سوی جنوب گسترش می‌یابد، در میان گرفته است. دشت کشف رود ۱۵۰ کیلومتر درازا دارد و پهن‌ترین قسمت آن نزدیک به ۴۰ کیلومتر است. گودال‌های تشکیلات آبرفتی کهن بما اجازه بررسی لایه‌نگاری و شناسایی سه دوره مهم را در دگرگونی‌های زمین - ریخت‌شناسی^{۱۰} این منطقه می‌دهد.

کویت داغ احتمالاً در دوره پله ایستوسین پدیدار شده است زیرا، مارن‌های میوسن^{۱۱} تشکیلات خانگیران که در کناره آن قرار دارند همچون پوششی نفوذ ناپذیر ذخایر گاز منطقه سرخس را فرا گرفته است. از این رو حوضه اولیه کشف رود در اوایل دوره پله ایستوسین تشکیل شده است و سپس در اواخر دوره پله ایستوسین پر شده است.

نخستین آبرفت‌ها حاصل موادی است که از تمامی بلندی‌های پیرامون به پائین سرازیر شده و در آن زمان به طور انبوه بر رویهم انباشته شده‌اند و ما در آنجا اثر دوران

دره‌های پیرامون ببینیم (نمای شماره ۶):

۱) نخست حوضه با مواد برجای مانده که غالباً ۲ یا ۳ سطح آبرفتی از قلوه سنگ‌های بزرگ است، دیده می‌شود که در بین آنها لایه‌هایی با آثاری از واکنش‌های شیمیایی جدا شده است. ما این باز مانده‌ها را مربوط به دوره پله ایستوسین زیرین می‌دانیم و آنرا مجموعه آبرفتی I می‌نامیم. بلندترین نقطه آبرفت‌ها در نزدیکی "آبروان" بیش از ۹۰۰ متر، یعنی در بلندای نسبی بین ۱۲۰ تا ۱۵۰ متر از بستر پست کشف رود است.

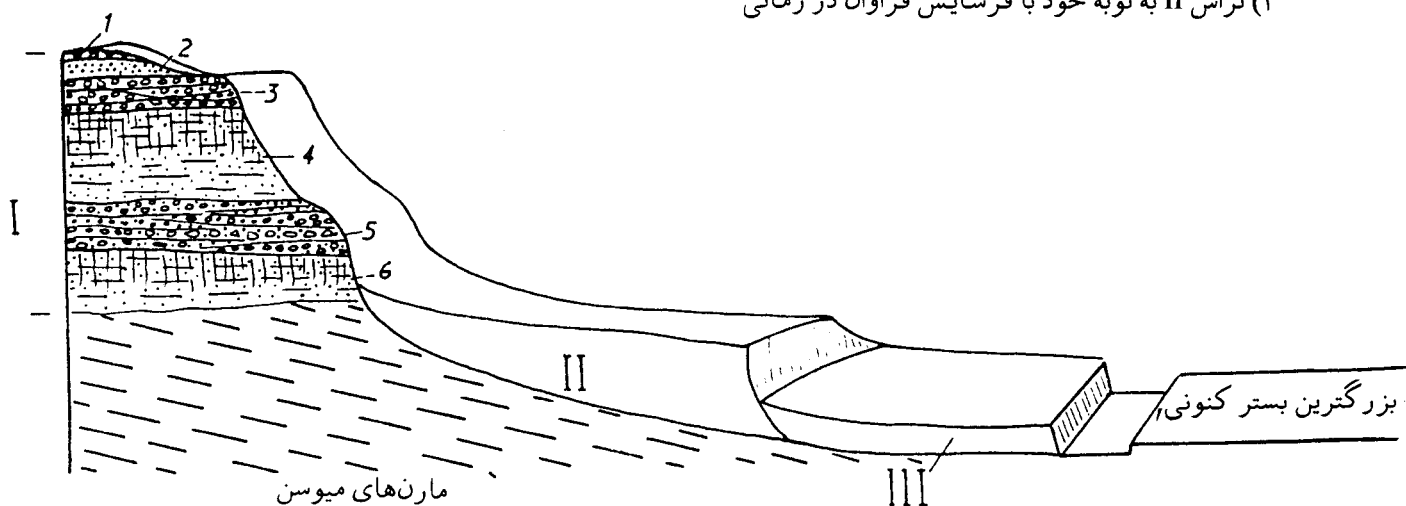
۲) پس از نخستین انباشت قابل شناسایی، دوره طولانی از فرسایش آغاز می‌گردد. این فرسایش به لایه‌های مارن میوسن می‌رسد و تا ژرفایی نزدیک به بستر کنونی کشف رود ادامه دارد. دوره آب و هوایی مرطوب پس از این دوره می‌آید و آبرفت‌های سبک‌تری چون گل رس و ماسه یا آمیزه‌ای از این دو مجموعه II را همچون تراس به وجود می‌آورند. زمین‌های دیرینه محدود و فرسایش یافته در دل این مجموعه آبرفتی که به دوره پله ایستوسین میانی^{۱۳} منسوب می‌شوند وجود دارند

۳) تراس II به نوبه خود با فرسایش فراوان در زمانی

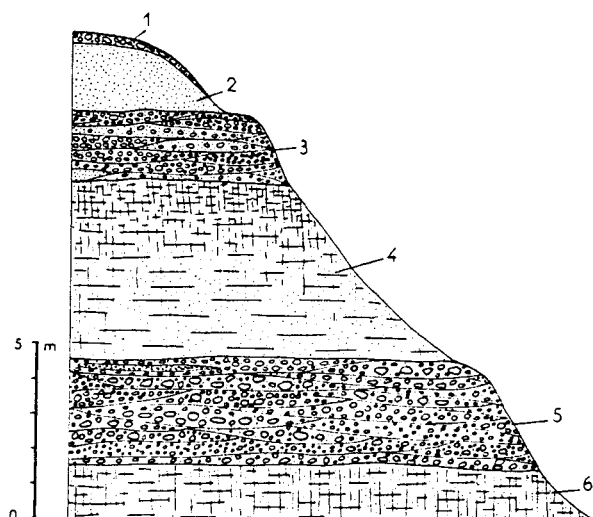
کوتاه‌تر از دوره پیشین به وجود می‌آید و از خود کناره‌های سختی برجای می‌گذارد که به ویژه، در ته دره کنونی کشف رود دیده می‌شود. پس از آن لایه‌های آبرفتی با ضخامت کم (III) در ته دره جای می‌گیرد. این قسمت (III) در دوره جدید یا حتی در زمان ما با توان فرسایش ناچیز و ریزش‌های گاه و بیگاه روبرو است. در مورد نخست که کشف رود و مصب اصلی شعبه‌های آن است، سفره بزرگی از آبرفت‌های کنونی یا دوره‌ای پیش از آن در بسترهای وسیعی گسترده شده است.

با اینکه در سطوح بزرگی بررسی‌های سیستماتیک از برش‌های تمام تشکیلات آبرفتی انجام داده‌ایم اما تنها در سطح یا در لایه‌های بالایی مجموعه آبرفتی I موفق به کشفیات پیش از تاریخی گردیده‌ایم که در موارد نادری روی توده‌های فرسایش یافته باز مانده‌های پیش از تاریخی لغزیده‌اند.

دو منطقه نسبتاً غنی از نظر باستان شناسی دیرینه وجود دارد: منطقه "ایروان" و "بغغو"

نمای شماره ۶: نمای زمین ریخت شناسی آبرفت یکی از دره‌های شعب کشف رود در منطقه آبروان

نمای شماره ۷: لایه‌نگاری دوره پله‌ایستوسین در شمال آبروان

تیغه‌های سائیده شده.

- در دیواره فرسایش یافته سطح سوم آبرفتی، یافته‌های پیش از تاریخی که تیغه‌های تیز رانیز در برمی‌گیرد و ثابت می‌کند که از همین لایه بدست آمده‌اند. نتیجه کشفیات سال ۱۹۷۴ که در جای دیگر منتشر شد در اینجا موشکافی خواهد گردید. یادآوری می‌شود که بیست نمونه ساتور ۱۵ و ساتور ابزار^{۱۶} خشن - ساخت گردآوری شده و همچنین نزدیک به ده ابزار کوچکتر چون رنده‌ها^{۱۷} یا رنده‌های زمختی که از پاره‌های قلوه سنگ با تراشه‌های دنداندار ساخته شده است بدست آمده است. جنس سنگ‌های به کار رفته کوارتز یا کوارتزیت است اما برخی از ساتورها از قلوه سنگ‌های صخره‌ای فرسایش یافته همچون آندزیت ساخته شده است. نمونه I از نمای شماره ۹ ساتوری است از جنس کوارتز که در سال ۱۹۷۵ پیدا شده است. تیغه‌های آن با تراش‌های زیادتری سوای دست ابزارهایی است که تا کنون در بیشتر قلوه سنگ‌های تراشدار خراسان دیده شده است.

پیرامون دهکده آبروان که بخط مستقیم در فاصله ۴۰ کیلومتری جنوب خاوری مشهد قرار دارد نخستین بار به سال ۱۹۷۴ بررسی شد. در آنجا نمونه ارزنده‌ای پس از لایه‌نگاری دقیق مجموعه I که در کرانه آبادی میامی در شمال آبروان قرار دارد (۱/۵ ک.م. جاده مشهد - سرخس) به دست آمده است (نمای شماره ۵ و نمای شماره ۷ از بالا به پائین):

(۱) قلوه سنگ‌هایی با ضخامت کم بر فراز افق دوم که از جابجایی بازمانده‌های افق سوم بر روی شیب‌ها بر جای مانده است.

(۲) آبرفت‌های، ماسه‌ای که دارای دانه‌های گچ فراوان است.

(۳) آبرفت‌های گوناگون از نظر سنگ‌شناسی در این لایه گچ فراوانی وجود دارد که در نتیجه بالا آمدن بلورهای رشته‌ای است که (در سطح پائینی قلوه سنگ‌ها می‌باشد).

(۴) ماسه‌های رسوبی یا رسوب‌هایی به رنگ قهوه‌ای روشن در بالا.

(۵) آبرفت‌های درشت‌تری از مجموعه افقی سوم که دارای قلوه سنگ‌های فراوانی با درازای بیش از ۱۰ سانتی متر است.

(۶) آبرفت‌های ماسه و گل رس

در سوی خاوری درمی‌یابیم که از چاهک بدان سو، آبرفت‌های درشت دانه که در شیب‌های تند رسوب کرده‌اند، افقی‌مسانی بین ۳ و ۵ به وجود آورده‌اند. چهل نمونه گردآوری شده در سال‌های ۷۵ - ۱۹۷۴ از آبروان در بردارنده دست ساخت‌هایی^{۱۴} است که به دو دسته تقسیم می‌شود:

- کلاً سطحی (افقی یک) دست ساخته‌های سنگی،

منطقه بغبغو

یافته‌های ارزشمندی که رو به خاور در برش‌های عمودی منطقه سنگلاخی، نزدیک ده بغبغو به سال ۱۹۷۵ کشف شد، فرضیه وابستگی ابزارهای قلوه‌سنگ ساخته را به واپسین دورهٔ آبرفت‌های درشت دانه از مجموعه I (افق ۳) ثابت می‌کند.

در این منطقه کهن‌ترین تشکیلات آبرفتی دوره پله ایستوسین نه از گونهٔ آبروان و چاهک که روی لایه‌های میوسن قرار دارند بلکه لایه‌های بالایی دورهٔ ژوراسیک که بنیان آن سنگ شیبست (ژسی) است در بین آنها لایه‌های نازکی از سنگ سخت قرار گرفته است. (نمای شماره ۸).

با کم شدن فشار کشف رود پس از بر جای نهادن قلوه سنگ‌ها، احتمالاً این رود همچون دریاچه گسترده‌ای با ژرفای کم پدیدار می‌شود که آبرفت‌های ماسه‌ای در افق‌های ۴ و ۶ (نمای شماره ۷) در آن برجای می‌ماند. سنگ‌های تراورتنی که در "مزدوران" در دامنهٔ جنوبی کویت داغ با چشمه‌های جوشانی که همچنان به سطوح سنگلاخی برخورد می‌کنند موقعیت کرانه‌های دیرینه این دریاچه را در دوره پله ایستوسین نمایش می‌دهد. تشکیلات آبرفتی را که می‌توان به همان دورهٔ زمین‌شناسی نسبت داد

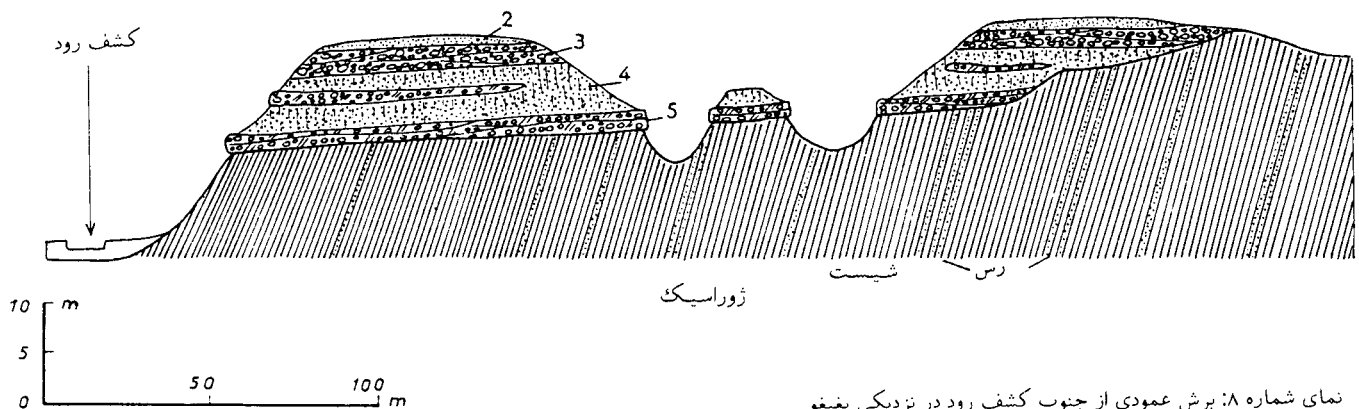
جنوب باختری

حوضچه‌های کوچکی است که در میان رشته‌کوه‌های کویت داغ سطوح گسترده‌ای در ترکمنستان را در بر می‌گیرد.

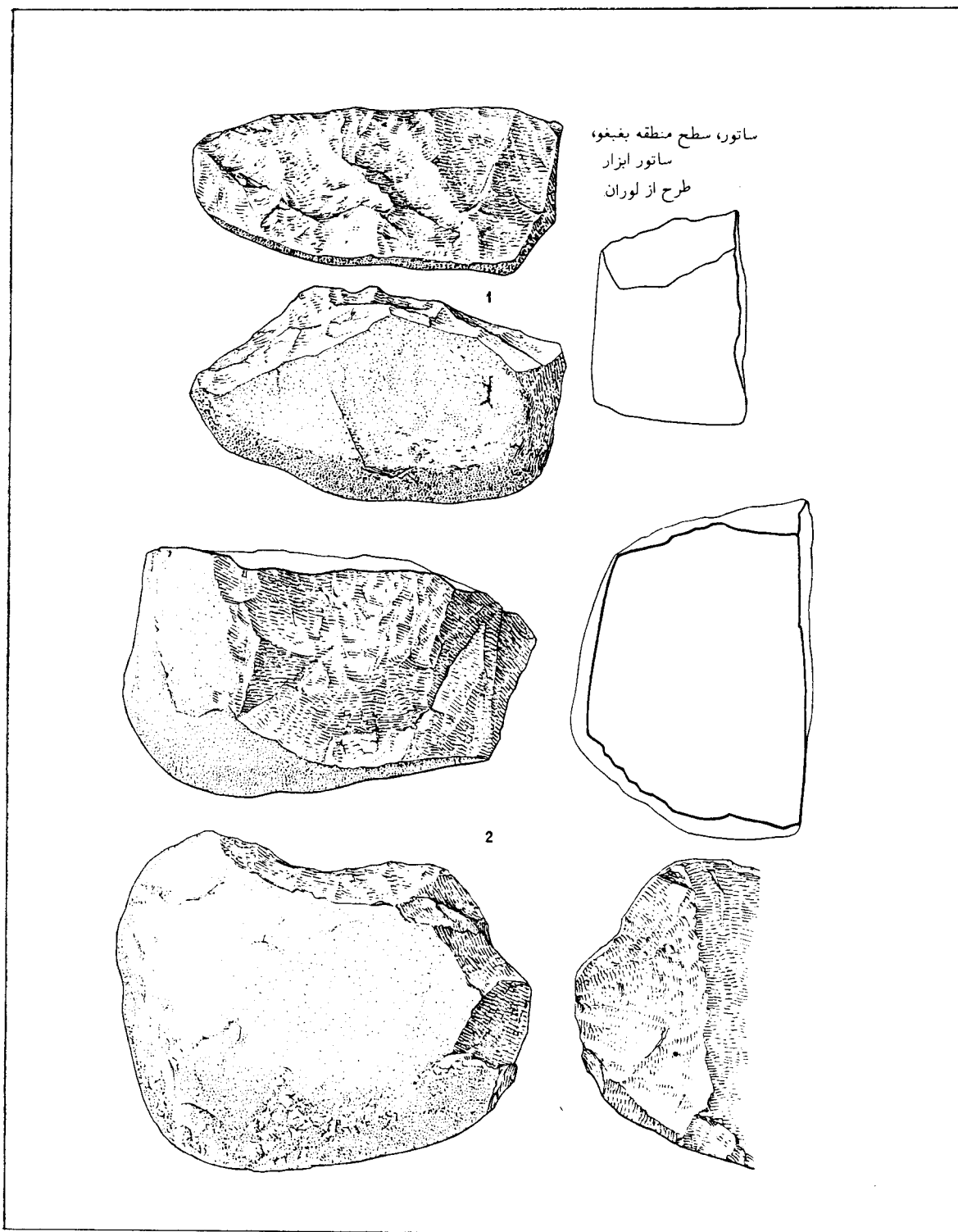
با احتمال زیاد تمامی مجموعه آبرفتی I در دوره پله ایستوسین زیرین تاریخگذاری می‌گردد. زیرا که با لایه‌های میوسن هم‌خوانی ندارد و از نظر لایه‌نگاری در بالا دارای ابزار دیرینه می‌باشد. تاریخگذاری مجموعه‌های II و III از سویی دشوارتر است از این رو و از روی احتیاط آنها را به دوره پله ایستوسین میانی و پله ایستوسین بالایی^{۱۸} از نقطه نظر منطقه‌ای نسبت می‌دهیم.

یافته‌های افق ۳ در نزدیک بغبغو ناچیز است ولی مجموعه‌ای از ده دست ابزار سنگی تراشیده از کوارتز است. نمونه‌های برجسته‌تر را طراحی کرده‌ایم، شماره ۲ از نمای شماره ۹ ساتوری است از قلوه‌سنگ با کناره‌های تراشیده که تنها از پهلوی آن یک لایه برداشته شده است. شماره یک از نمای شماره ۱۰ ساتور ابزاری است که یک سوی آن دست نخورده و پهلوی دیگرش کمی دستکاری شده است. شماره ۲ کاردی است که پشت آن دست نخورده و روی لبهٔ تیغهٔ آن برای برندگی بیشتر کار شده است، در نمونه شماره ۳ احتمالاً از تراشه‌ها استفاده شده است. نمونه شماره

شمال خاوری

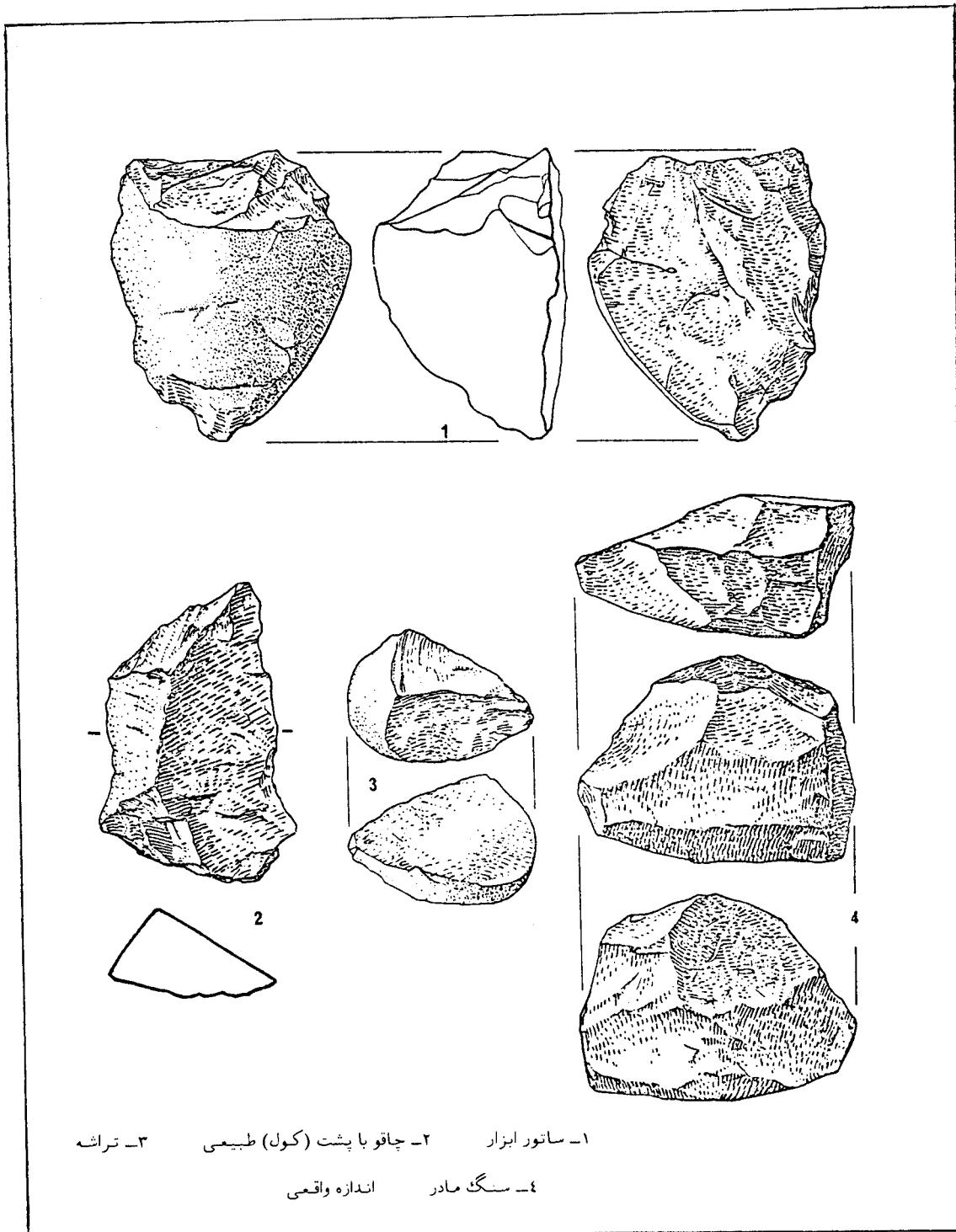

نمای شماره ۸: برش عمودی از جنوب کشف رود در نزدیکی بغبغو

ساتور، سطح منطقه بغینو،
ساتور ابزار
طرح از لوران

نمای شماره ۹، ناحیه آبروان.

۱- ساتور ابزار ۲- چاقو با پشت (کول) طبیعی ۳- تراشه
 ۴- سنگ مادر اندازه واقعی

نمای شماره ۱۰، جایگاه دیرینه سنگی بفیغو، افق ۳

۴ سنگ مادری بی شکل است.

یادآوری‌هایی پیرامون دیرینه‌سنگی در ایران و کشورهای همسایه

در مجموع حدود شصت ابزار ساخته شده از قلوه سنگ در دست داریم که از حوضه کشف رود در شمال خراسان به دست آمده است. این ابزارهای سنگی که بعضاً در بررسی‌های میدانی پیدا شده‌اند بیانگر همگونی گونه‌شناختی انکارناپذیری از درهم آمیختگی روش تراش و کاربرد است، که به نظر می‌رسد مربوط به صنعت پیش از آشولین^{۱۹} باشند از آن رو می‌تواند با الدوای نو^{۲۰} در آفریقای خاوری هم دوره باشد. باید یادآور شد که دلایل لایه‌نگاری^{۲۱} چنین فرضیه‌ای را رد نکرده است.

تراکم محوطه‌های دیرینه سنگی تا کنون شناخته شده در سراسر سرزمین ایران کم است. در سال ۱۹۷۱ تنها ۱۹ محوطه دیرینه سنگی در ایران شناخته شده بود فیلیپ اسمیت^{۲۲} فهرستی از این محوطه‌ها ارائه کرده و یادآوری نموده است که آنها در زاگرس متمرکزند از سوی دیگر هیچکدام بنا بر باور او نمی‌توانند مربوط به دوره پله ایستوسین زیرین یا میانه باشند. او همچنین از کشف یک تبر دودمه آشولین که بریدود^{۲۳} در سال ۱۹۶۹ در سطح زمینی در نزدیکی کرمانشاه پیدا کرده است نام می‌برد و می‌افزاید که: تا کنون هیچگونه ابزار از قلوه سنگ ساخته یا هیچگونه صنعت الدوای کاملاً مشخص در ایران پیدانشده است، به تازگی پدر مورتسن^{۲۴} از سطح محوطه بازی در لرستان ابزارهایی پیدا کرد، از آن جمله ابزارهایی ساخته شده از تراشه‌ها و ساتورهایی از جنس سنگ چخماق با لبه‌های بسیار خوب پرداخت شده که احتمالاً مربوط به دوره پس از آشولین^{۲۵} می‌باشد و یا می‌تواند به باورها مربوط به دوره موسترین^{۲۶} باشد. او این مجموعه کوچک را با صنعت

ویژه ساتور سازی مقایسه می‌کند که مربوط به همان دوره است که در جنرب، خاوری ابران یافت می‌شود. شوربختانه ما ویژگی‌ها و طرح‌های این صنعت را که به نام لدیزیان معروف شده است نمی‌شناسیم و نمی‌توانیم در این مورد گفتگو کنیم. سرانجام چنانچه به کشورهای خارج از ایران در جنوب باختری آسیا نگاه کنیم خواهیم دید که هیچ ابزار قلوه سنگی از گونه نخستین که مجموعه همگونی را تشکیل دهد تا کنون یافته نشده است. کهن‌ترین نشانه‌های دیرینه سنگی مربوطه به دوره آشولین در عراق یافته شده است. همچنین در شمال هند جایی بنام سوانین کهن^{۲۷} ساتورهائی یافته شده است که از ساتورهای خراسان پیشرفته‌تر است و مربوط به دوره آشولین کهن می‌باشد. که تاریخگذاری آن به دومین یخبندان هیمالایا برمی‌گردد. با این حال احتمالاً یک دوره پیش از سوانین در دومین یخبندان هیمالیا وجود داشته است که ویژگی آن در مجموعه‌ای از تراشه‌های بزرگ و ضخیم با قاعده‌های صاف و صیقلی می‌باشد. دیرینه سنگی زیرین در افغانستان به شکل ساتور و تبر از جنس کوارتزیت مشهود است. ل. دوبری^{۲۸} در سال ۱۹۷۴ در این رابطه کار کرده است قطعاتی را در سطح زمین در استان غزنه در جنوب هندوکش یافته است. در آسیای میانه، قرقیزستان دو وجهی‌هایی در ۱۰۰۰ ک. م شمال خاوری خراسان به وسیله اکلادنیکیف روسی^{۲۹} شناخته شده است.

در پایان باید نتیجه گرفت که با دانش کنونی ما تقریباً مطمئن هستیم که ابزارسازی پیش از تاریخ از قلوه سنگ در خراسان کهن‌ترین ابزار سازی در ایران است. در لایه بالایی نخستین انباشت‌های آبرفتی پله ایستوسین در حوضه کشف رود قرار می‌گیرد و این از نظر زمین شناسی نیز دارای دیرینگی مشهودی می‌باشد (احتمالاً پله ایستوسین

۷- این کتاب با خلاصه سودمندی به فارسی که برگردان دکتر عزت‌الله نگهبان است برای علاقه‌مندان فارسی نیز قابل استفاده است. نماهای شماره ۱، ۲ و ۳ این مقاله از آن کتاب برگزیده شده است.

- 8- Pléistocène
- 9- Jurassique
- 10- Géomorphologie
- 11- Les Marens Miocenes
- 12- Pléistocene Inférieur
- 13- Pléistocene Moyen
- 14- Art Facts
- 15- Choppers
- 16- Chopping Tools
- 17- Rabot
- 18- Pléistocene Supérieur
- 19- Ante-Acheuléenne
- 20- Oldowayen Final
- 21- Stratigraphie
- 22- Ph. E.L. Smith
- 23- R.d. Braidwood
- 24- P. Mortensen
- 25- Acheuléenne Final
- 26- Mousterien
- 27- Pre-Soanien
- 28- L. Dupree
- 29- Okladnikov
- 30- Typology
- 31- Hom. inidés

۳۲- نویسندگان از فیروز باقرزاده رئیس مرکز باستان‌شناسی ایران و مسئول R.C.L. شماره ۳۶۲ در C.N.n.S و دانشگاه مشهد سپاسگزاری کرده‌اند.

زیرین) اگر داده‌های گونه‌شناسی^{۳۰} و زمین‌شناسی در آینده اثبات شود می‌توان نتیجه گرفت که این صنعت دارای پیشینه‌ای بین ۸۰۰/۵۰۰ سال تا یک میلیون ساله می‌باشد. یعنی کهن‌ترین رد پای انسان نه تنها در ایران بلکه در آسیای جنوب باختری چون کشف رود جایگاه سکونت همومی‌نیدها^{۳۱} (انسان‌های نخستین) در دوره پله ایستوسین زیرین بوده است که در آن نیز جای شک وجود دارد و زود است که کاملاً آنرا رد کنیم. دره وسیع کشف رود در این دوره گذرگاه مناسبی بین فلات ایران و دستهای جنوبی ترکمنستان بوده است.^{۳۲}

* این مقاله برگردانی است به پارسی از مقاله:

Nouvells precisions A Propose de L'outillage Paléolithique ancien Sur Galets-du Khorassan (IRAN).

که از صفحه ۱۰۱ تا ص ۱۰۸ در مجله:

Paléorient : vol. 3 1975-1976-1977 به زبان فرانسه چاپ شده است.

1- Ladizan

2- Palbarik

3- Kashafrud

۴- ک.تی.بو، گزارش به جامعه فرانسوی پیش از تاریخ، نوامبر ۱۹۷۵: ابزار باستانی ساخته شده از قله سنگ در خراسان (شمال خاوری ایران) در دست چاپ.

۵- اکتبر ۱۹۷۵ برنامه تحقیقاتی مشترک آزمایشگاه شماره ۱۳۳ C.N.R.S و

R.C.P. شماره ۳۶۲ وابسته به همان مؤسسه و گروه زمین‌شناسی دانشکده علوم دانشگاه مشهد.

۶- بنگرید به: همان مقاله، همان جا

Philip E.L. Smith, Palaeolithic Archaeology in Iran, the American Institute of Iranian Studies, by: University of Pennsylvania, Philadelphia, 1986.